

Establishment of Bratslav vojevodstvo (province) and making of its borders in XVI-XVII c.

The article is dedicated to the question on establishment of Bratslav vojevodstvo and to the problem on making of its borders in XVI-XVII c. Through a prism of both of the problem author has made an attempt to show the significance and the role of Bratslav vojevodstvo in geopolitical situation in Eastern Europe.

УДК 94(477.6):355.1:7.04“17”

Володимир Полтораєк

НЕВІДОМИЙ АВТОР ІЛЮСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ, ДОДАНИХ ДО “ЛІТОПИСНОЇ ОПОВІДІ ПРО МАЛУ РОСІЮ...” ТА “ІСТОРІЇ ДОНСЬКИХ КОЗАКІВ...” О. І. РІГЕЛЬМАНА

У статті проаналізовані зв'язки між українським та донським козацтвом у сфері іконографії та портретного живопису другої половини XVIII ст. Зроблена спроба визначити автора (авторів) ілюстрацій перших видань історичних робіт О. І. Рігельмана. Розглядається мистецьке та джерелознавче значення ілюстрацій.

Графічні зображення, виконані в різні історичні періоди, є важливим, а в деяких ситуаціях навіть єдиним джерелом для вивчення багатьох питань повсякденного життя, одягу, зовнішнього вигляду, антропологічних особливостей людей минулого тощо, у зв'язку з чим ілюстративні матеріали стали свого часу окремим предметом джерелознавчого аналізу. Саме аналізу питання авторства та інформативної цінності ілюстрацій, вміщених у “Літописній оповіді про Малу Росію...” й “Історії донських козаків...” О. І. Рігельмана, присвячена ця публікація.

Дана проблема не лише не була предметом спеціального дослідження в минулому, але й потребує негайного розв'язання через плутанину, що виникла при використанні цих зображень в якості ілюстрацій у значній кількості історичних праць. Так, у деяких роботах авторство зображень приписується Тимофію Калинському⁴⁹, а у енциклопедичній статті про нього відзначено: “Калинському належать відомі малюнки українців різного стану в історії Рігельмана”⁵⁰. Інші дослідники у підписі до ілюстрації обмежуються згадкою “з літопису Рігельмана”⁵¹, “за Рігельманом”⁵², “малюнки різних козацьких типів з XVIII ст. з книги О. І. Рігельмана “Летописное повествование о Малой России...””⁵³.

⁴⁹ Багалій Д. Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – С. 65, 66, 90, 92, 95, 96.

⁵⁰ Калинський Тимофій // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 924.

⁵¹ Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів, 1936. – Ч. 1, 2. – С. 241, 243, 253, 255, 257, 265, 277.

⁵² Стефанов А. Крепость святого Дмитрия Ростовского по описанию строителя ее А.И.Ригельмана // Ригельман А. Ростов 150 лет назад: «Ведомость и географическое описание крепости св. Дмитрия Ростовского с принадлежащими и прикосновенными к ней местами, сочиненное по указу правительствующего Сената 1768 года». – Ростов-на-Дону, 1918. – С. 233, 245.

⁵³ Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1968. – С. 6, 20, 21, 22, 64-65, 71, 120-121.

Два аналізованих історичних твори О.Рігельмана створені ним у 1778-1786 рр. частково у Ростові-на-Дону, де він був комендантом, частково – у маєтку Андріївка під Черніговом. Рукописні “Літописна оповідь про Малу Росію...” та “Історія донських козаків...” разом з іншими неопублікованими працями дослідника знаходились у його особистому архіві, частково використовувались іншими істориками⁵⁴. У 1824 р. були передані до Імператорського товариства історії та старожитностей (Москва)⁵⁵ сином О. Рігельмана колезьким асесором Аркадієм Рігельманом⁵⁶. ІТІС і опублікувало ці твори у 1846⁵⁷ і 1847⁵⁸ рр.

Вже у коментарях до виданої “Истории или повествования о донских козаках...” її видавець О. Бодянский відзначав “любопытность” малюнків, які додавались до твору. Передвидавничу підготовку ілюстрацій виконав гравер Г. Т. Шелковников, “трудившийся над снятием и рисованием этих изображений” з оригіналу. Саме тому усі зображення та дві карти містять у правому нижньому куті підпис “Г.Ш.” або “Г.Шел.”. Загалом до видання мало увійти 17 малюнків “одеяний донских казаков и казачек того времени”, хоча у примірнику книги, що зберігається в Науковій бібліотеці Одеського університету ім. І. І. Мечникова їх тільки 15 – відсутні зображення “на лошади козака” та “верхних станиц по Дону козака”. Зазначено, напевно за здогадом видавця, що ці малюнки “составлены самим сочинителем... и приложены к концу ее (книги. – В. П.)”⁵⁹.

До видання наступної праці О. Рігельмана О. Бодянский додав коротку біографічну довідку про автора за відомостями, які йому надав син історика А. Рігельман. Питання про авторство малюнків у цій праці менш конкретне, але більш достовірне. Художником був “один малороссиянин, содержавшийся за какие-то провинности в крепости Св. Дмитрия бывший из одного соседнего села с помещьем сочинителя, и происходивший при том из духовного звания”⁶⁰. Певною реплікою даної згадки став коментар до питання авторства малюнків співробітника Ростовського товариства історії та старожитностей А. Стефанова⁶¹, який лише перетворює “крепость” на “крепостную тюрьму”. Далі у передмові до видання “Літописної оповіді...” О. Бодянский згадує про 26 малюнків, хоча їх у додатку виявилось 28, причому один з них (“Запорожская Сечь...”) підписаний особисто О. Рігельманом. Жоден з інших зображень не має підписів. З’ясовується, що свого часу у одному зі списків “Записок о Малороссии” дійсного статського

⁵⁴Бодянский О. Историческое сведение об Александре Ивановиче Ригельмане // Ригельман А. Летописное повествование о Малой России... – М., 1847. – С. V.

⁵⁵Бодянский О. Предисловие // Там само. – С. III.

⁵⁶Бодянский О. Предисловие // История или повествование о донских козаках... – М., 1846. – С. I.

⁵⁷Ригельман А. История или повествование о донских козаках... – М., 1846. – II (Предисловие)+II (К благосклонному читателю предупреждение) +154 +VII с. (Оглавление)+17 (15) рис.+2 карты.

⁵⁸Ригельман А. Летописное повествование о Малой России... – М., 1847. – VIII (Предисловие)+219 (Часть 1)+201 (Часть 2)+147 (Часть 3)+101 (Часть 4)+XIV (Список гетманов...)+VI (Историческое сведение...)+50с. (Указатель. Оглавление)+26 (28) рис.+2 карты.

⁵⁹Бодянский О. Предисловие // История или повествование о донских козаках... – М., 1846. – С. I-II.

⁶⁰Бодянский О. Историческое сведение об Александре Ивановиче Ригельмане // Ригельман А. Летописное повествование о Малой России... – М., 1847. – С. VI.

⁶¹Стефанов А. Крепость святого Дмитрия Ростовского... – С. 4.

радника Афанасія Шафонського, генерального судді у Чернігові, ці зображення вже були вміщені. О. Бодяньський зазначає з цього приводу, що вони “сняты были на стекле, с отметкой, где какого цвета платье и под. (скорочення О.Б. – В.П.) тому, Тимофеем Калинин”. Ця книга знаходилась у бібліотеці Харківського університету у 1840-х рр.⁶² З цього коментаря випливає, що свого часу Т. Калінський копіював “рігельмановські” зображення. Крім того, оригінал, що на той час зберігався у маєтку Рігельманів, був кольоровим. Що ж до точки зору, нібито сам О. Рігельман був автором усіх 45 малюнків, то це заперечує манера зображення ним вище згаданого малюнку Запорозької Січі.

Ще однією проблемою видається можливість написання ілюстрацій до двох праць О. Рігельмана двома різними художниками. Але, по-перше, написані вони одночасно, наприкінці 1770-х рр і в одному місці – у фортеці Св. Дмитрія Ростовського, а, по-друге, при зіставленні ілюстрацій “Истории или повествования...” та “Літописної оповіді...” випадає у вічі портретна схожість окремих персонажів, збіг багатьох деталей, а також ідентичність творчої манер митця, який за однією композиційною схемою будує свої малюнки. Щодо характеру малюнків, то вони являють собою типові зображення людей у повний зріст, які подаються у напіврозвороті. Це підвищує репрезентативний ефект малюнка та надає постатям певного динамізму. Виконані вони майстерно, за усіма канонами тогочасного мистецтва і мало чим відрізняються від українських кпіторських та епітафіальних портретів, створених за тієї ж епохи. Малюнки різних соціальних типів українців та донців мають неабияке значення для дослідження культури України XVIII ст. Зокрема, вони дають певне уявлення про чоловічий і жіночий костюм представників різних станів тогочасного суспільства⁶³.

1. “Изображение войска донского войскового Атамана”⁶⁴.
2. “Богдан Хмельницкий, войска священного Царского величества Запорожского Гетман”⁶⁵.
3. “Изображение войска Запорожского и обеих сторон реки Днепра Гетмана”⁶⁶.

⁶² Бодяньский О. Историческое сведение об Александре Ивановиче Ригельмане – М., 1847. – С. V.

⁶³ Сас П., Щербак В. Історія України у висвітленні О.Рігельмана // Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – С. 30-31.

⁶⁴ Ригельман А. История или повествование о донских козаках... – М., 1846. – Мал. 3.

⁶⁵ Ригельман А. Летописное повествование о Малой России... – М., 1847. – Мал. 1.

⁶⁶ Там само. – М., 1847. – Мал. 2.

Отже, автором малюнків, вміщених у історичних працях О. Рігельмана, була одна особа — невідомий представник духовного стану, мешканець одного із сіл, розташованого поруч із с. Андріївка Чернігівського р-ну Чернігівської області. Він був висланий за певні провини до фортеці Св. Дмитра Ростовського. Джерельна цінність цих матеріалів значна, оскільки вони написані з натури очевидцем подій 1770-х рр.

Volodymyr Poltorak

The unknown author of illustrative materials contained in Rigelman's "The annalistic narration about Little Russia..." and "The History of Don Cossacks"

Connections between Ukrainian and Don Cossacks in sphere of iconography and portrait painting in second half of XVIII centuries are analyzed. The attempt to determine the author of illustrations from the first editions of historical works of A. Rigelman is made. The art and the source value of illustrations is considered.

УДК: 94 (477.5/6)»17»

Ігор Лиман

КАДРОВА ПОЛІТИКА СТОСОВНО ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ АРХІЄРЕЇВ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX ст.

Стаття присвячена вивченню політики центральної російської влади стосовно призначення, переміщення та звільнення керівників єпархій Південної України. Розглядаються основні тенденції цієї політики, ступінь участі у вирішенні кадрових питань імператорів, Синоду, представників місцевої світської влади, місцевого духовенства. Установлюється коло факторів, що впливали на визначення кандидатів єпархіяльних архієреїв.

Хоча в останній чверті XVIII – середині XIX ст. і простежується тенденція обмеження влади архієреїв на користь центральних державних структур, станом на 1861 р. єпархіяльна верхівка продовжувала зберігати певну автономію у прийнятті рішень, певну свободу дій і в межах, установлених зазначеними вище документами, і в деяких випадках навіть поза ними. Від персон, які знаходились на чолі єпархіяльної ієрархії, значною мірою залежав рівень успішності впровадження на місцях рішень центральних органів влади. Зрозуміло, що для того, аби мати в особах єпархіяльних архієреїв провідників потрібної лінії, імперській владі треба було виробити механізм впливу на них. Важливою складовою цього механізму стала система призначення та зміщення архієреїв з посад.

Тож вивчення кадрової політики щодо керівників південноукраїнських єпархій є завданням, без вирішення якого неможливо адекватно і всебічно висвітлити історію православної церкви в регіоні.

Персона архієреїв, які обіймали кафедри краю, не обійдені увагою дослідників. Історіографія, в якій згадуються ці особи, є ненабагато меншою, ніж в цілому історіографія історії православної церкви на півдні України в останній чверті XVIII – середині XIX ст. Маємо праці М.Мурзакевича, М.Неводчикова,